

Wojciech Kułaga¹**Uniwersytet Jagielloński, Szkoła Doktorska Nauk Społecznych**

ORCID ID: 0000-0002-9220-0151

e-mail: wojciech.kulaga@doctoral.uj.edu.pl

Karina Czepiec-Veltzé**Uniwersytet Jagielloński, Szkoła Doktorska Nauk Społecznych**

ORCID ID: 0000-0002-5580-5290

e-mail: karina.veltze@doctoral.uj.edu.pl

Obraz pierwszego miesiąca wojny w Ukrainie w memach internetowych

ABSTRAKT

Agresja rosyjska wobec Ukrainy silnie wpłynęła na wiele dziedzin życia, w tym na świat mediów. Wydarzenie to przeorganizowało agendę medialną, zaznaczyło swoją obecność w języku, a także zmieniło sposób komunikacji publicznej i prywatnej. Kwestia wojny nie ominęła również potocznych form wyrazu w przestrzeni wirtualnej. Jedną z nich, gdzie silnie uwidacznia się dyskurs wojenny, jest forum obrazkowe, którego produktami są memy internetowe. Te niewielkie, skondensowane i satyryczne komunikaty już od wielu lat pełnią funkcję dopełniającą dla informacji pojawiających się w mediach mainstreamowych. Stanowią prężnie działające i stale ewoluujące medium komunikacji młodego pokolenia. Odpowiadają również potrzebom z szeroko pojętej komunikacji zapośredniczonej przez komputer (CMC), która polega przede wszystkim na wymianie znaków i symboli między użytkownikami, zanurzonych w mikro- i makrokontekstach.

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja wyników badań nad memami internetowymi o tematyce wojny w Ukrainie. Ilościowej analizie zawartości poddano reprezentatywną próbę memów z portalu kwejk.pl, opublikowanych w pierwszym miesiącu konfliktu. Uzyskane wyniki prezentują syntetyczny obraz wojny przez pryzmat jej głównych aktorów, wydarzeń i konotacji. Pozwalają również na odtworzenie agendy tematycznej, która na przełomie lutego i marca 2022 uzupełniała dominujący w mediach dyskurs. Stanowi on jednocześnie głos młodych użytkowników sieci w debacie publicznej na temat sytuacji międzynarodowej, przejawiający się w specyficznej dla cyfrowych komunikatów formie.

SŁOWA KLUCZOWE: memy internetowe, forum obrazkowe, CMC, wojna w Ukrainie, komunikacja cyfrowa

¹ Data złożenia tekstu do Redakcji „MiS”: 25.11.2022 r.; data zatwierdzenia tekstu do druku: 22.12.2022 r.

Wstęp

Komunikowanie społeczne, a w szczególności jego zinstytucjonalizowany wymiar, to w czasie wojny poważne wyzwanie. Stoją przed nim szczególnie media profesjonalne, choćby przez fakt, iż kwestie wojenne to temat drażliwy, a na mediach ciąży cały szereg zobowiązań wobec odbiorców. Sprowadzają się one przede wszystkim do zakresu i sposobu informowania o działaniach wojennych. Stąd uporządkowanie agendy medialnej w czasie toczącego się nieopodal konfliktu zbrojnego wydaje się kłopotliwe.

Temat wojny w Ukrainie rezonuje nie tylko w mediach głównego nurtu, ale również w mediach społecznościowych i kreatywnych przestrzeniach wymiany znaków i symboli między użytkownikami. Platformy te stanowią pewnego rodzaju soczewkę wydarzeń prezentowanych w mediach mainstreamowych oraz alternatywne źródło wiedzy i komentarzy. Szczególnie w obrębie kontrowersji, tabu oraz niedopowiedzeń, czemu towarzyszy łamanie norm społecznych i kulturowych. Jednym z takich tematów jest konflikt ukraińsko-rosyjski, który w komunikacji oddolnej ulega intensywnej eksploatacji. To, co się w nim wyróżnia, to multimodalny charakter przekazów zasadzający się na komunikacji obrazkowo-słownej².

Najbardziej rozpowszechnioną formą wyrazu i komentowania rzeczywistości w środowisku cyfrowym jest mem internetowy. Żadna inna forma komunikacji typu *grass-root* nie jest tak uniwersalna jak właśnie mem, którego siła leży w maksymalnej kondensacji przy jednoczesnym nasyceniu treścią, a także odwołaniu do uniwersalnych toposów zamkniętych w humorystycznej konwencji. Mimo że memy internetowe najczęściej funkcjonują poza medium, które je rozpowszechnia, należy mieć na względzie, że to forum obrazkowe (ang. *imageboard*) to przestrzeń, która skupia użytkowników biegle postępujących się symbolicznymi formami komunikacji.

Wydarzenia ostatnich miesięcy uwidoczniły, że memy internetowe nie służą wyłącznie pustej rozrywce, lecz stanowią istotny głos młodego pokolenia w debacie publicznej. Te specyficzne jednostki informacyjne odgrywają kluczową rolę w dystrybucji alternatywnych punktów widzenia, stanowiąc soczewkę ludzkich nastrojów i opinii. W kontekście wojny w Ukrainie memy ukazują zatem kogo, w opinii młodych odbiorców mediów, należy piętnować, kogo gloryfikować, na co zwrócić uwagę, a wobec czego się zbuntować i dystansować. Niniejszy artykuł prezentuje wyniki ilościowej analizy memów wojennych naświetlając ich istotną rolę w dyskursie cyfrowym.

² M. Lisowska-Magdziarz, *Badanie wielomodalnych przekazów w mediach masowych: od teorii do schematu analitycznego*, [w:] A. Szymańska, M. Lisowska-Magdziarz, A. Hess (red.), *Metody badań medioznawczych i ich zastosowanie*, Instytut Dziennikarstwa, Mediów i Komunikacji Społecznej, Kraków 2018, s. 145.

Teoria memu internetowego

Memy internetowe posiadają złożoną naturę jako komunikaty cyfrowe o potencjale semantycznym, opiniotwórczym, satyrycznym oraz informacyjnym. Są kluczową formą w wymianie znaków i symboli między użytkownikami sieci. Pojęcie to od 1976 roku³ przeszło wiele semantycznych ewolucji i jest obecnie trudne do precyzyjnego zdefiniowania, toteż na potrzeby niniejszego artykułu autorzy wyselekcjonowali trzy różne optyki badawcze, aby przedstawić koncepcję memu internetowego w szerokim spektrum potrzebnym do przeprowadzenia rozważań na temat obrazu wojny zawartego w memach.

W literaturze naukowej memy internetowe jawią się jako najmniejsze jednostki informacji kulturowej⁴, stanowiąc ważny z perspektywy medioznawczej nośnik informacji w mediach. Polegają one na przedstawieniu w krótki, skondensowany i jednocześnie humorystyczny sposób syntezę z życia społecznego, emocjonalnego i politycznego ludzi⁵. Wiktor Kołowiecki dopełnia tę koncepcję o czynniki sprawcze i wymiar technologiczny. Konstatuje on, iż mem to „zdigitalizowana jednostka informacji, rozpowszechniona w internecie, która zostaje skopiowana, przetworzona i w tej formie opublikowana”⁶. Ważna z perspektywy badań jest także koncepcja Limor Shifman, która proponuje inne stanowisko w kwestii definiowania memów. Jej podejście realizuje się w dwóch dość prostych założeniach. Pierwszym jest spojrzenie na memy jako na informacyjne jednostki, które zawierają kilka wymiarów memetycznych. Wymiary te są ogólnie pojętymi atrybutami internetowymi, które ludzie mogą naśladować i które mogą udostępniać w cyberprzestrzeni. Drugą zasadą jest natomiast rozumienie memów nie tylko jako poszczególnych jednostek, które rozprzestrzeniają się w sieci, ale jako grupy jednostek o wspólnych cechach na poziomach treści, formy i postawy⁷. Czynnikiem ludzki względem tworzenia memów, ich dystrybucję i replikację w internecie uwypukla również Graham Meikle, który stwierdza, iż memy nie rozsyłają się samoczynnie. To partycypacja użytkowników i ich działania są motorem. Jednocześnie badacz ten dystansuje się od koncepcji wirusowej natury tych form⁸.

Warto wspomnieć również o epistemologicznym wymiarze memów zasadzającym się w mentalistycznej memetyce, za którą opowiadają się czołowi naukowcy w tej dziedzinie (np. Daniel Dennett i Aaron Lynch). Trop ten wydaje się niezbędny

³ Do kulturowego obiegu słowo „mem” zostało wprowadzone przez Richarda Dawkinsa w wydanej pozycji *Samolubny gen* („The Selfish Gene”) z 1976 roku.

⁴ D. Wężowicz-Ziółkowska, *Jednostki pamięci kulturowej: próba kulturoznawczej redefinicji i interpretacji hipotezy memetycznej*. [w:] D. Wężowicz-Ziółkowska, E. Wieczorkowska (red.), „Biologicalturn: idee biologii w humanistyce współczesnej”, Katowice 2014, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 191-210.

⁵ W. Kułaga, *Od demotyatorów do wideo-memów na TikToku. Ewolucja memów internetowych*, praca magisterska napisana pod kierunkiem dr hab. Małgorzaty Lisowskiej-Magdziarz, prof. UJ na Wydziale Zarządzania i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Jagiellońskiego, obroniona 24 czerwca 2022 roku, s. 22.

⁶ W. Kołowiecki, *Memy internetowe, jako nowy język internetu*, „Kultura i Historia” 2012, dostęp cyfrowy: <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/pl/archives/3637>, dostęp: 23.10. 2021.

⁷ L. Shifman, *Memes in digital culture*, MIT press, 2014, s. 40-41.

⁸ G. Meikle, *Social Media. Communication, Sharing and Visibility*, New York 2016, s. 60-71.

w rozważaniach na temat memów poruszających tematykę abstrakcyjną, np. zagadnienia wojny czy egzystencjalizm i sens istnienia. Podejście to opiera się na rozróżnieniu między memami i nośnikami memów, toteż według tej szkoły myślenia memy to idee lub fragmenty informacji, które „rezydują w komórkach mózgu”⁹. Aby formy te mogły być przekazywane z jednej osoby do drugiej w sieci, najpierw muszą być transmitowane na różne nośniki (obrazy, teksty czy artefakty cyfrowe). Innymi słowy, memy to kompleksy idei, a nośniki memów stanowią ich namacalny wyraz¹⁰.

Istotne stanowisko wobec natury memów prezentuje także Magdalena Kamińska, która szczególnie podkreśla ich cyfrowy charakter. Polska badaczka traktuje koncepcję e-znaku synonimicznie z kluczowym dla niniejszego artykułu pojęciem. Według niej memy internetowe to zbiory idei, symboli bądź kulturowych praktyk, które są przekazywane między jednostkami poprzez język, gesty i rytuały, czyli poprzez semiozę, rozumianą jako ewolucyjnie udoskonalona forma procesu zapamiętywania i naśladowania. Kamińska definiuje, iż mem internetowy jest używany potocznie przez internautów do określenia popularnego kompleksu semiotycznego, który jest transmitowany przez technologie informacyjne i komunikacyjne zwykle jako internetowy żart. Charakterystyczną cechą memów badaczka upatruje natomiast w ich zaraźliwości, czyli „wytwarzaniu przez użytkowników kolejnych wariantów poprzez warstwowe dodawanie do wersji wyjściowej komentarzy, rekontekstualizacje, tworzenie naśladownictw, trawestacji i parodii”¹¹. Konkludując, mem internetowy jako najmniejszy element dziedziczenia kulturowego¹², stanowi niejako podstawowy budulec wymiany znaków między użytkownikami w sieci, będąc soczewką ludzkich nastrojów ważną z perspektywy użytkowników ponowoczesnych.

Mem internetowy w kulturze cyfrowej

Memy internetowe stanowią element szerszego krajobrazu, który określa się mianem komunikacji zapośredniczonej przez komputer (ang. *computer-mediated communication*). Krajobraz ten jest bardzo złożony i składają się na niego wszelkie akty komunikacyjne podejmowane za pomocą urządzenia podłączonego do sieci oraz cały szereg uwarunkowań technologicznych umożliwiających zaistnienie takich aktów. Mowa tutaj nie tylko o możliwościach udziału w dyskursie cyfrowym, jakie dają konkretne urządzenia, ale także o całym spektrum platform, narzędzi i przestrzeni do swobodnej komunikacji prywatnej czy publicznej.

Osadzenie wypowiedzi w konwencji cyfrowej wiąże się z pewnymi konsekwencjami, ale też barierami. Przede wszystkim porozumiewanie się w świecie wirtualnym wymaga licznych kompetencji, począwszy od najbardziej prozaicznych, jak korzystanie

⁹ L. Shifman, *Memes...*, *op.cit.*, s. 37-38.

¹⁰ *Ibidem*, s. 39.

¹¹ M. Kamińska, *Niećne memy. Dwanaście wykładów o kulturze Internetu*, Galeria Miejska „Arsenał”, Poznań 2011, s. 61-65.

¹² A. Mirski, *Twórczość jako źródło kultury*, „Zarządzanie w kulturze” 2011, (12), s. 159-180.

z dedykowanych urządzeń, skończywszy na znajomości kodów kulturowych, dobrej orientacji w niepisanych zasadach i konwencjach czy podstawowych regułach bezpieczeństwa¹³. Stanowią one barierę wejścia (niekiedy trudną do przejścia), która choć nie jest w żaden sposób sformalizowana, może powodować wykluczenie wobec konkretnych grup społecznych cechujących się niższym poziomem alfabetyzmu cyfrowego¹⁴. Internauci mniej lub bardziej podążają za ciągłymi zmianami, jakie zachodzą w obrębie dostępnych platform i narzędzi oraz sposobach korzystania z nich. To właśnie umiejętność dostosowania się do dynamiki sieci i podążania za jej trendami stała się nowym wyznacznikiem różnic międzypokoleniowych, które występują w coraz mniejszych odstępach czasowych i uzależnione są ściśle od nowych technologii.

Komunikacja cyfrowa obarczona jest pewnymi cechami, które wynikają jednocześnie z możliwości, jakie daje wirtualna przestrzeń oraz z następstw jej stosowania. Wciąż spory problem stanowi kwestia anonimowości internautów, którzy publikują pewne treści w przekonaniu, że pozostają niewidoczni przed ekranami swoich komputerów. Zapominają oni jednak o reperkusjach takiego myślenia, a także o fakcie, że poczucie anonimowości jest złudne¹⁵, a każda aktywność online pozostawia po sobie ślad. To właśnie owo przeświadczenie o ukrytej przed światem tożsamości napędza nieskrępowane wyrażanie opinii, poruszanie się po tematyce kontrowersyjnej bądź obrazoburczej, dając pewien alternatywny obraz rzeczywistości społecznej. Dodatkowy wymiar humorystyczny stanowi odbicie ludyczności¹⁶ w komunikacji cyfrowej, która polega na osadzeniu dyskursu w konwencji opartej o żart, humor i zabawę.

Metodologia badań

Metodą, która posłużyła do zbadania obrazu pierwszego miesiąca wojny w memach internetowych, jest ilościowa analiza zawartości¹⁷. Pozwala ona na systematyczną analizę materiału badawczego za pomocą wystandaryzowanego narzędzia. Analiza zawartości stanowi jedną z podstawowych metod dla badań medioznawczych, pozwalając na dokonywanie operacji na próbach dobranych losowo bądź celowo. Dzięki niej możliwe jest uchwycenie pewnych powtarzalnych elementów oraz zależności między nimi wedle przyjętej skali. W przypadku badań nad określonym zbiorem jednostek informacji, jakimi są memy internetowe, analiza zawartości stanowi metodę, która umożliwia

¹³ Bezpieczeństwo w sieci to temat niezwykle rozległy i obejmuje nie tylko cyberzagrożenia w postaci oszustw, kradzieży tożsamości czy działań hakerskich, ale również trudne do jednoznacznego zdefiniowania i zidentyfikowania fake newsy, trolling, clickbaity itp.

¹⁴ G. Meikle, *Social Media...*, *op. cit.*, s. 147; N. Pater-Ejgierd, *Współczesne formy alfabetyzmu i ich społeczne reperkusje*, „Zeszyty Artystyczne” 2013, nr 24, s. 10; H. Rheingold, *Net Smart: How to Thrive Online*, Cambridge Massachusetts 2012, s. 148-151.

¹⁵ M. Szpunar, *Granice wolności słowa w internecie*, [w:] *Nowe media i komunikowanie wizualne*, pod red. P. Francuza i S. Jędrzejewskiego, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2010, s. 123.

¹⁶ G. Sartori, *Homo videns. Telewizja i postmyślenie*, przeł. J. Uszyński, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007, s. 20-25.

¹⁷ A. Całek i in., *Nienawiść w mediach. Diagnoza i badanie*, AT Wydawnictwo/Wydawnictwo LIBRON, Kraków-Wrocław 2019, s. 81-84.

udzielenie odpowiedzi na pytania badawcze oraz zweryfikowanie hipotez odnoszących się do częstotliwości występowania elementów, wynikającego z nich zakresu tematycznego oraz sposobu przekazywania informacji. Postawione pytania badawcze prezentują się następująco:

P1. Do jakich sytuacji nawiązują memy wojenne?

P2. Jakie postaci znajdują się najczęściej na memach wojennych?

P3. Czy memy bardziej informują o wojnie w Ukrainie czy wyśmiewają związane z nią postaci i wydarzenia?

Wojenna tematyka materiału badawczego ukształtowała pierwszą hipotezę, która koncentruje się na roli memów zgoła odmiennej niż dotychczasowa. Założenia dotyczą zmian w nastawieniu autorów, spowodowanych konfliktem rozgrywającym się w najbliższym sąsiedztwie Polski, a co z tym związane – wiążą się z realnym poczuciem zagrożenia oraz bezpośrednią stycznością z ofiarami agresji zbrojnej. Natomiast druga hipoteza powstała w oparciu o dokonane już badania nad politycznymi memami internetowymi¹⁸, które jasno wskazują, że w przestrzeni forów obrazkowych funkcjonują odmienne, często kontrowersyjne poglądy na tematy poruszane w mainstreamowej agendzie medialnej. Stąd postawione hipotezy brzmią:

H1. Memy wojenne przyjmują funkcję informacyjną i/lub moralizatorską.

H2. Memy stanowią źródło alternatywnych informacji, postaw i opinii na temat wojny względem mediów głównego nurtu.

Próba do tego badania została dobrana losowo i jest ona reprezentatywna dla memów internetowych, które pojawiły się na największym polskim forum obrazkowym kwejk.pl w pierwszym miesiącu od wybuchu wojny. Od 24 lutego 2022 roku, czyli dnia agresji rosyjskiej na Ukrainę, przez następny miesiąc zebranych zostało 525 memów. Były one pobierane ze strony głównej forum wedle zasady pierwszy i ostatni mem z każdej strony dodanej w ciągu poprzednich 24 godzin. Z tego zbioru wyłoniono 187 jednostek (36%), które spełniały wymóg bezpośredniego bądź pośredniego odniesienia tematycznego do konfliktu rosyjsko-ukraińskiego i towarzyszących mu zjawisk czy następstw.

Narzędziem służącym do analizy danych był klucz kategoryzacyjny. Pochodzi on z badań nad zawartością politycznych memów internetowych na forum obrazkowym jbzdy.pl¹⁹. Został w niewielkim stopniu zmodyfikowany tak, aby ściśle odnosić się do wojennej tematyki materiału oraz umożliwić udzielenie odpowiedzi na pytania badawcze i weryfikację hipotez. Każdy z memów wojennych został zgodnie z nim zakodowany pod kątem szesnastu zagadnień, które dotyczą trzech kwestii:

- warstwy denotatywnej (tego, co widać na memie, w tym: relacje intertekstualne),
- warstwy konotatywnej (charakter memu, stosunek do wojny, obecność ironii),
- cech technicznych (rodzaj grafiki, obecność nagłówka, wulgaryzmów).

¹⁸ K. Czepiec-Veltzé, *Pamięć totalitaryzmów w przestrzeni polskich forów obrazkowych. Studium przypadków II Rzeszy i Rosji Sowieckiej*, [w:] Monografia Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego, T. 1. Zmysły – Kanony – Utopie, red. A. Ścibior, Oficyna Wydawnicza Kucharski, Kraków 2022, s. 44-62.

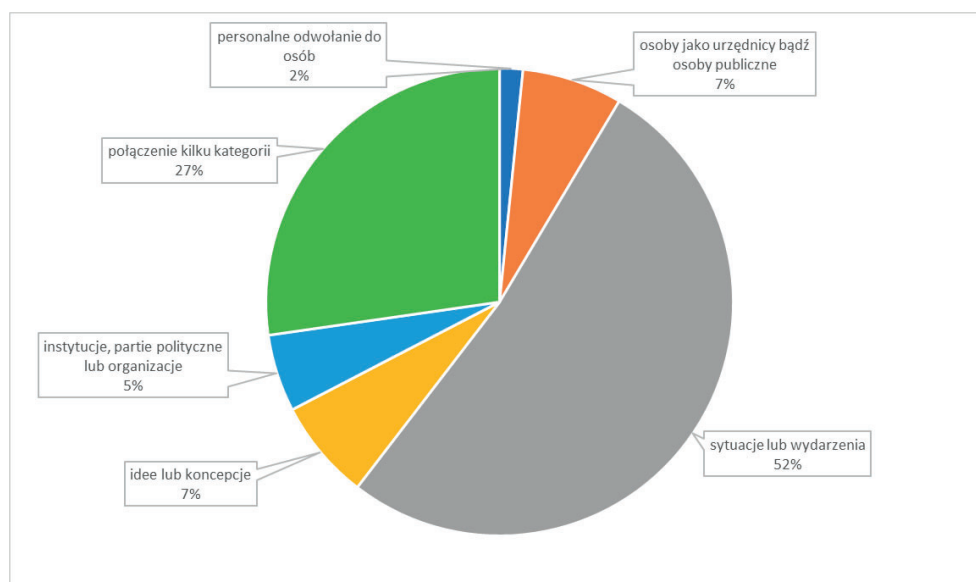
¹⁹ K. Czepiec-Veltzé, *Debata w obrazkach. O zawartości politycznych memów internetowych*, „Media Biznes Kultura” 2022, nr 1 (12) 2022, s. 171-188.

Wyniki badań

Dane statystyczne dotyczące 187 memów internetowych zostały przedstawione w formie wykresów, aby zilustrować najistotniejsze zagadnienia z szesnastu zawartych w kluczu kategoryzacyjnym. Narzędzie to odnosiło się do kwestii formalnych, ideologicznych, merytorycznych i osi tematycznych zawartych w memach internetowych. Pozwoliło to badaczom na dogłębną analizę zawartości całej próby i naświetlenie kluczowych aspektów w niej zawartych. Pierwsza kategoria dotyczyła kwestii formalnej memów internetowych. Najczęstszą formą graficzną, w jakiej pojawiały się memy, był obrazek, w tym fotomontaż bądź zrzut ekranu (71%), następnie zdjęcie (17%) oraz odręczny komiks lub rysunek (4%).

Istotną z punktu widzenia badań była dla autorów kwestia osi tematycznych i kontekstów pojawiających się w analizowanym materiale badawczym, którą szczególnie naświetla wykres pierwszy. Badacze wyszczególnili sześć kategorii, będących kręgami tematycznymi związanymi z konkretnymi aktorami bądź wydarzeniami poruszonymi w memach internetowych. W analizowanej próbie wiodącą tendencją było odwołanie do sytuacji lub wydarzeń (52%), a także połączenie kilku wyodrębnionych kategorii (27%), w których najczęściej można było wyszczególnić nawiązanie do „osób jako urzędników/osób publicznych” wraz z „sytuacjami lub wydarzeniami”. Pośród osób najczęściej były one: znane, rozpoznawalne, publiczne (30%), rzadziej przypadkowe, nieznanne (14%), a najrzadziej słynne z innych memów lub banków twarzy (8%).

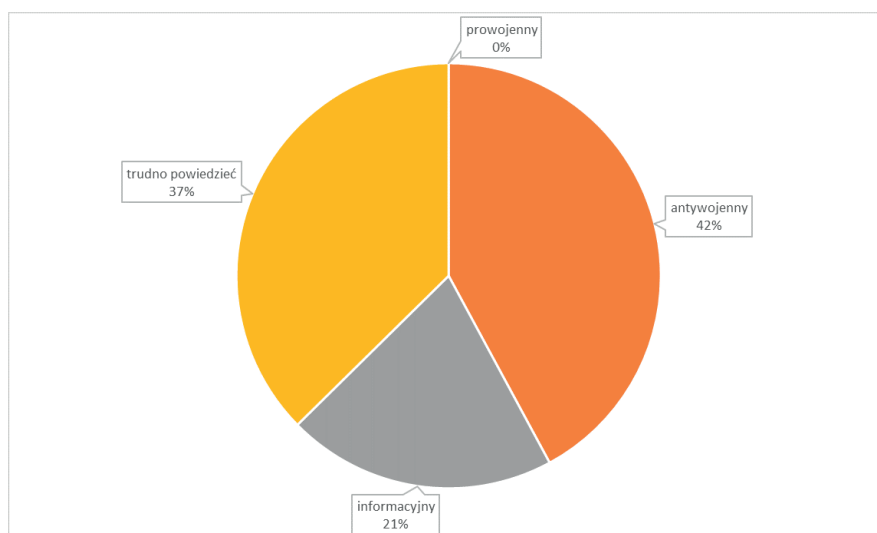
Wykres 1. Konteksty widoczne w analizowanych memach internetowych

Źródło: Opracowanie własne.

Istotną kategorią analizy był stosunek memów internetowych do poruszanej tematyki związanej z konfliktem zbrojnym w Ukrainie (patrz: wykres drugi). Badacze stworzyli cztery główne kategorie odnoszące się do sposobu przedstawienia wojny w memach: prowojenny (aprobujący konflikt zbrojny), antywojenny (pacyfistyczny), informacyjny oraz trudno powiedzieć. Na szczególną uwagę zasługuje ostatnia kategoria, która stanowi 37% analizowanej próby badawczej, co świadczy o nieściśłości stosunku memów internetowych względem wojny i problemie w identyfikacji samej intencji tej formy komentowania rzeczywistości.

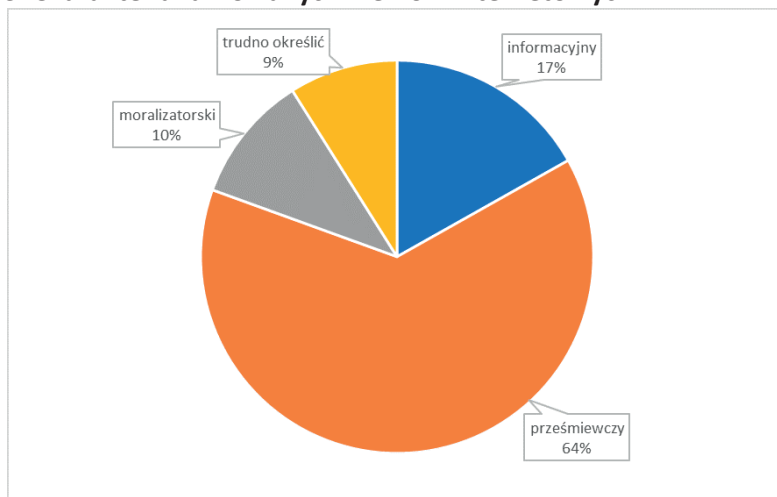
Wykres 2. Stosunek memów internetowych do tematyki wojny w Ukrainie

Źródło: Opracowanie własne.

Stosunek memów internetowych do zagadnień wojennych został dopełniony poprzez ich główny charakter: informacyjny, prześmiewczy, moralizatorski oraz trudno powiedzieć. W nawiązaniu do definicji Magdaleny Kamińskiej, większość analizowanych memów miała charakter prześmiewczy, będąc internetowym żartem słowno-wizualnym. Na uwagę zasługują natomiast kategorie „informacyjny” oraz „moralizatorski”, które uwypuklają memy jako źródło alternatywnych informacji w cyberprzestrzeni. Nie tylko informują one o wojnie, ale także edukują i naświetlają humanitarne konteksty. Tym samym natura memów internetowych jako wyłącznie form humorystycznych zostaje zrekontekstualizowana.

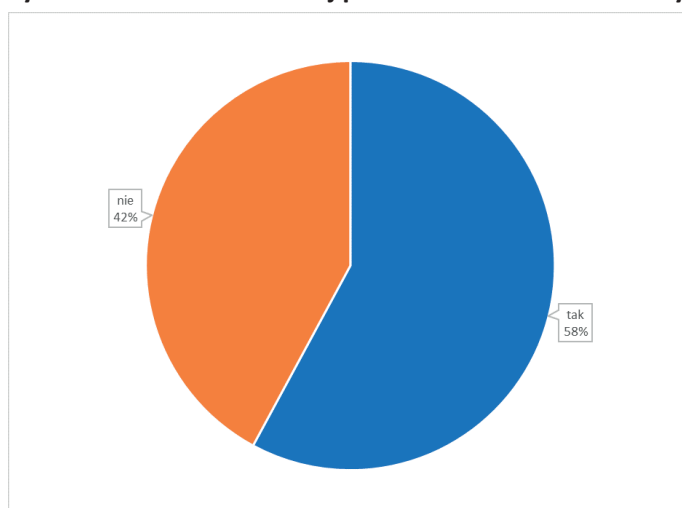
Wykres 3. Charakter analizowanych memów internetowych

Źródło: Opracowanie własne.

Istotną kwestią jest także częstotliwość występowania ironii w analizowanych memach internetowych (patrz: wykres czwarty), która jest niejako wpisana w ich specyfikę. Zabieg ten pojawił się w większości próby badawczej (58%). Może być to powiązane z dominującym, prześmiewczym charakterem memów wobec wpadek wojsk rosyjskich i stanu rosyjskiego sprzętu. Warto również wspomnieć o obecności wulgaryzmów jako formy ekspresji używanej w memach. W dwudziestu przypadkach twórcy zastosowali wulgaryzmy.

Wykres 4. Użycie ironii w analizowanej próbie memów internetowych

Źródło: Opracowanie własne.

Postacie, wydarzenia, kontekst

Wśród postaci pojawiających się najczęściej w memach wojennych wyróżnić można głównych aktorów konfliktu oraz okazjonalnie postaci związane z konkretnymi wydarzeniami czy niezwiązane z tematem, lecz stanowiące istotne tło kontekstowe. Zdecydowanym liderem tego zestawienia jest prezydent Rosji Władimir Putin (7%), który czternaście razy pojawił się sam lub w towarzystwie innych osób. Na drugim miejscu ex aequo znaleźli się prezydenci Białorusi i Ukrainy: Aleksandr Łukaszenka oraz Wołodymyr Zełenski, pojawiając się po cztery razy (3%). Do postaci okazjonalnych związanych bezpośrednio z konfliktem zaliczyć można: najwyższych oficjeli i doradców z najbliższego otoczenia każdego z wyżej wspomnianych prezydentów, polskich polityków (głównie przedstawicieli rządu PiS) oraz liderów Unii Europejskiej czy innych państw, reprezentujących w sporze tzw. Zachód. Postaci te występują w różnych konfiguracjach, najczęściej jednak w symbolicznych reprezentacjach dychotomii „my – oni” czy Rosja i/lub Białoruś kontra reszta świata. Co ciekawe, w badanej próbie pojawia się również Adolf Hitler, który jako ikona II wojny światowej stanowi w tym kontekście personifikację zła oraz lustrzane odbicie Władimira Putina.

Rysunek 1. Przykład memów z najczęściej pojawiającymi się postaciami

Mama: nie musisz już dłużej gotować tych ziemniaków, nie są aż tak twarde. Tymczasem ziemniaki:

Źródło: <https://kwejk.pl/obrazek/3882239/chad-zelensky.html>, <https://kwejk.pl/obrazek/3878722/kwarantanna.html>, (dostęp: 21.11.2022).

Ciekawym przykładem wykorzystania wizerunku do stworzenia całkiem nowego szablonu memowego²⁰ są obrazki z serii „generał Denaturov”. Osobą, która się na nich pojawia, nie jest bynajmniej generał o takim nazwisku, lecz Wiktor Wasiljewicz Zołotow, Dowódca Federalnej Służby Wojsk Gwardii Narodowej Rosji. Ekspresja jego twarzy została uznana przez społeczność internetową za memiczną. Stała się jednocześnie symboliczną reprezentacją Rosji w oczach Polaków: państwa o zdecydowanie większych ambicjach niż możliwościach, społeczeństwa niestroniącego od alkoholu, politycznego terroru i bezwzględności postuszeństwa wodzowi oraz zaślepienia nacjonalizmem prowadzącym do pogrzebienia stosunków międzynarodowych. Denaturov ma swojego odpowiednika także w otoczeniu Łukaszenki w postaci generała Putatova (*potato* – z ang. ziemniak, jeden z głównych towarów eksportowych Białorusi), natomiast nie jest on powiązany z żadnym wizerunkiem konkretnej osoby.

Rysunek 2. Nowy szablon memowy „generał Denaturatov”

Źródło: <https://kwejk.pl/obrazek/3892672/denaturov-i-moskwa.html> (dostęp 21.11.2022).

²⁰ Szablon memowy to pewien stały układ elementów wizualnych i/lub tekstowych składających się na mem. Może on ulegać rekontekstualizacji zależnie od intencji autora czy dalszej eksploatacji. Twórcy memów internetowych chętnie korzystają z gotowych i popularnych szablonów, ale też używają jedynie elementów szablonowych niosących określone konotacje. Klucz kategoryzacyjny w niniejszym badaniu uwzględnia również ulokowanie memu w internetowym trendzie, który nie może być uznany za szablon ze względu na zbyt mało uniwersalnych komponentów. Tego typu przykładem są zrzuty ekranu z mediów społecznościowych.

Drugim powtarzającym się najczęściej szablonem (zarazem intertekstualnym) jest mem z He Manem, w którym na stałe elementy składa się tytułowa postać oddalająca się na skuterze śnieżnym oraz podpis na drugim obrazku „Do następnego razu przyjaciele” (patrz: ilustracja trzecia). W kontekście komunikacji cyfrowej przywołany bohater kreskówki pełni rolę posłannika prawd uniwersalnych, choć wykorzystanie tego szablonu nie ma wyłącznie wojennych konotacji. Zatem pierwszy obrazek tego memu może zostać dowolnie zrekontekstualizowany, w zależności od zamysłu autora.

Rysunek 3. Szablon memu z He Manem o tematyce wojennej

Źródło: <https://memsekcja.pl/mem/paliwa-wystarczy-dla-wszystkich/abRwten>(dostęp: 21.11.2022).

W wielu memach internetowych to dopisany tekst na obrazku tworzy sens żartu i nadaje nowe znaczenia. W przypadku memów odnoszących się do wojny w Ukrainie ważniejsze stało się tło kontekstowe, które bezpośrednio uruchamia konotacje z konkretnym wydarzeniem, postacią lub organizacją. Dają się również odnotować charakterystyczne dla tego rodzaju komunikatów odniesienia do stałych artefaktów kultury internetu. W dużej mierze same w sobie nic szczególnego nie oznaczają, natomiast stanowią silne osadzenie kontekstowe, a zarazem wskazówkę interpretacyjną dla stałych bywalców forów obrazkowych. Tego typu przykłady prezentuje ilustracja czwarta. Na podstawie przebadanej próby memów wojennych można wyróżnić pięć kategorii obiektów, które stanowią tło kontekstowe:

- wpisy w mediach społecznościowych (posty, fragmenty sekcji komentarzy),
- ujęcia z frontu,
- stałe artefakty internetowe,
- symbole pokłosa wojny,
- kadry z Rosji (protesty społeczne, efekty sankcji).

Rysunek 4. Memy, w których tło kontekstowe stanowią stałe artefakty internetowe

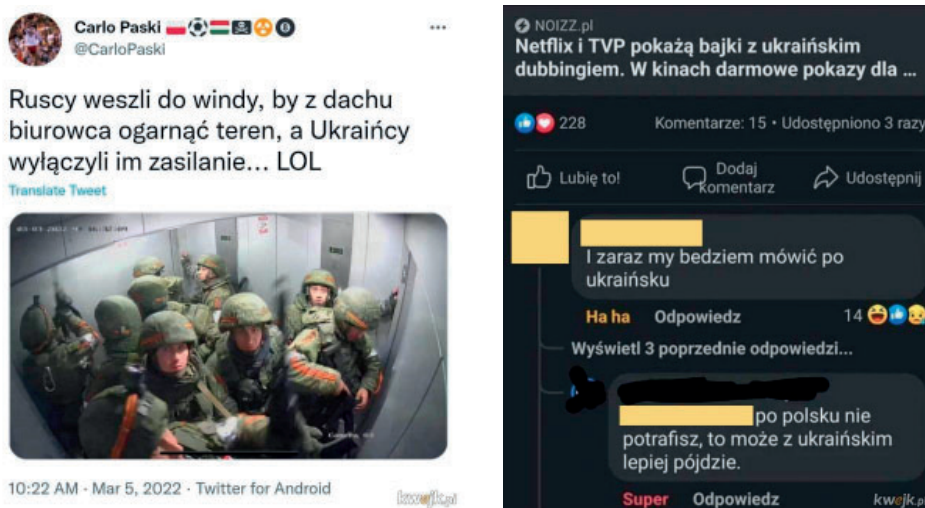

Źródło: <https://www.wykop.pl/wpis/67185997/w-ogole-skoro-konfederaci-i-narodowcy-tyle-mo-wia-o/>; <https://kwejk.pl/obrazek/3882073/to-byly-czasy.html>, (dostęp: 21.11.2022).

Posty i komentarze zamieszczane w mediach społecznościowych to od pewnego czasu trend, który obowiązuje wśród społeczności *imageboardów*. Obrazki tworzone na ich podstawie często pozbawione są czynnika twórczego, tak charakterystycznego dla kreatywnej komunikacji oddolnej. Autorzy takich memów uznają, że czyjś wpis bądź fragment dyskusji są na tyle zabawne same w sobie, a niekiedy jednocześnie kuriozalne, że wykonanie prostego zrzutu ekranu w zupełności wynagradza cały proces twórczy nad oryginalnym pomysłem. Oprócz tego, zrzuty ekranu stanowią bezpośrednie odwołanie do źródła informacji oraz istotny punkt odniesienia dla użytkowników.

Takie działanie rzeczywiście w wielu przypadkach jest skuteczne, ponieważ dla omawianych społeczności owe zrzuty ekranu są już osadzone w kontekście za pomocą pewnych toposów bądź postaci znanych w świecie popkultury. W przypadku przedstawicieli sfery publicznej przyczynkiem do żartu często bywają dychotomie pomiędzy postawą i poglądami danej osoby (np. polityka) a treścią wpisu o zupełnie odmiennych wartościach czy opinii na dany temat. Przykładowe memy powstałe z wpisów o wojnie w Ukrainie prezentuje ilustracja piąta.

Rysunek 5. Memy w formie zrzutów ekranu z wpisów w mediach społecznościowych

Źródło: <https://kwejk.pl/obrazek/3882229/bedziem-mowic-po-ukrainku.html>; <https://kwejk.pl/obrazek/3882043/kazda-okazja-dobra.html>, (dostęp: 21.11.2022).

Autentyczne zdjęcia pochodzące z Ukrainy lub Rosji zaliczają się do dwóch kategorii: „ujęcia z frontu” (ilustracja szósta) oraz „kadry z Rosji” (ilustracja siódma). Pierwsza z nich odnosi się bezpośrednio do brutalnych wydarzeń z pola bitwy, np. ataków raketowych, bombardowań, ostrzeliwań, ale też do pozytywnych jej aspektów, np. ochrona zwierząt pozostałych na terenie Ukrainy czy zaradność Ukraińców w obliczu kryzysu. Mimo że na temat przewodni memów wybiera się przede wszystkim te kadry, które powodują rozbawienie (co wyjaśnia dominujący prześmiewczy charakter próby badawczej), to w istocie stanowią one pewne źródło informacji dla forumowiczów.

Natomiast druga przywołana kategoria dotyczy kadrów z Rosji, które znajdują się w opozycji do tego, co prezentują reżimowe rosyjskie media. Mieszczą się w niej wszelkie akty nieposłuszeństwa obywatelskiego, porażki rosyjskiego wojska oraz desperackie próby udowodnienia światu, że sankcje nie są dotkliwe. Użytkownicy upodobali sobie szczególnie temat efektów sankcji, jakie nałożyły na Rosję wiele państw oraz międzynarodowych korporacji będących w dzisiejszym świecie synonimem statusu kraju cywilizowanego oraz manifestacją przynależności do wyższych sfer.

Rysunek 6. Przykłady memów z kategorii „ujęcia z frontu”

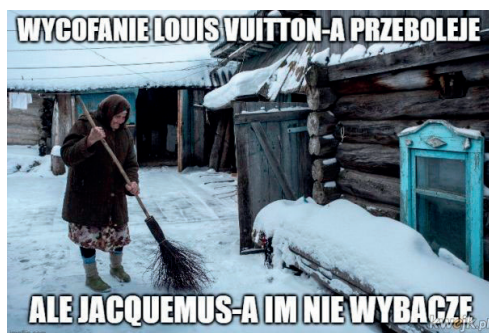

Źródło: <https://demotywatory.pl/5122988/To-jest-Reblow-owczarek-niemiecki-sluzacy-w-Strazy>; <https://obrazkowo.pl/98ab5cd43bcfe2abcc90e95b5f9325ef/Kto-to-murowa%C5%82>, (dostęp: 21.11.2022).

Rysunek 7. Przykłady memów z kategorii „kadry z Rosji”

- Władimir, możemy mieć McDonald's w Rosji?
- Przecież mamy McDonald's w Rosji

McDonald's w Rosji:

Źródło: <https://kwejk.pl/obrazek/3883535/mcdonalds-w-rosji.html>; <https://kwejk.pl/obrazek/3883108/sankcje-a-rosyjska-wies.html> (dostęp: 21.11.2022).

Piąta z wyróżnionych kategorii dotyczy symbolicznych efektów działań wojennych w Ukrainie. Tyczą się one zarówno tych bezpośrednio wynikających z walki, jak i rozłożonych w czasie reperkusji obejmujących państwa poza konfliktem. Najbardziej znaną ikoną rosyjskiej agresji jest załamanie na rynku paliw kopalnych, przede wszystkim ropy naftowej. Dantejskie sceny ze stacji benzynowych w Polsce w pierwszym miesiącu wojny, a także wciąż rosnące ceny tego surowca, stały się obiektem licznych żartów (patrz: ilustracja ósma). Internauci wyśmiewają również złą kondycję gospodarki Polski, na którą składają się nie tylko wieloletnie rządy PiS, ale również kryzys energetyczny czy wydatki związane z przyjmowaniem uchodźców.

Rysunek 8. Przykłady memów z kategorii „symbole pokłosa wojny”

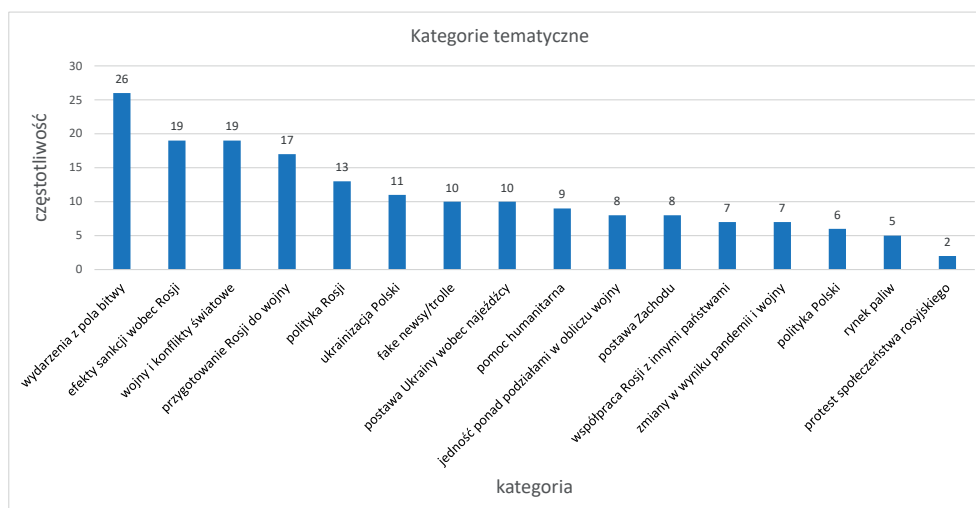

Źródło: <https://kwejk.pl/obrazek/3839287/zapach-luksusu.html> (dostęp: 21.11.2022).

Wydarzenia i konkretne sytuacje z wojną w tle stanowią ponad połowę próby badawczej. Łączą się one w pewne powtarzalne, choć pojemne kategorie. Wyróżniającą się na tle pozostałych jest ta, która odnosi się do wydarzeń z pola bitwy (14%). W tym przypadku forum obrazkowe stanowi jedno ze źródeł informacji o konkretnych działaniach podejmowanych przez strony konfliktu bądź osoby czy instytucje postronne (np. Straż Graniczną). Na drugim miejscu pod względem częstotliwości plasują się *ex aequo* kategorie „efekty sankcji w Rosji” oraz „wojny i konflikty światowe” (10%). O ile pierwsza z nich dotyczy realnych bądź symbolicznych egzemplifikacji konsekwencji nałożonych na Rosję sankcji, o tyle na drugą składa się zdecydowanie więcej kwestii. Zakwalifikowano do niej takie tematy, jak: wspomnienia i informacje na temat dwóch wojen światowych (w tym wszelkie porównania do obecnej sytuacji), podważanie sensu jakiegokolwiek wojny, egzystencjalne i moralne rozterki w temacie agresji zbrojnej, rzetelne wspomnienia czasów pokoju oraz lęk przed III wojną światową. Trzecia najczęstsza kategoria (9%) dotyczy porażek ponoszonych przez wojsko rosyjskie od momentu napaści na Ukrainę i obejmuje także doniesienia o kiepskim stanie technicznym uzbrojenia, sytuacji żołnierzy wysłanych na front bez szkoleń i ekwipunku oraz nieprzemyślane decyzje rosyjskich strategów. Należy podkreślić rozłączność tej tematyki z kategorią „polityka Rosji”, która to odnosi się do ogólnej polityki tego kraju, również z przeszłości, np. prześladowanie społeczności LGBTQ+, tłumienie wolności słowa i prawa do protestu.

Kategorią, która wymaga szczególnej uwagi, jest „ukrainizacja Polski”. Memy, które się do niej zaliczają, w przeważającej większości nie prezentują odczuć negatywnych wobec Ukraińców w Polsce. Ukazują one istnienie tego problemu w polskiej przestrzeni publicznej, dystansując się wobec niego lub nie wskazując na jednoznaczny stosunek autora do tematu. Owa „ukrainizacja” w pierwszym miesiącu wojny dotyczyła przede wszystkim naświetlenia wrogiej postawy internautów wobec niektórych form pomocy uchodźcom, np. darmowa odzież i sprzęty AGD/RTV czy stosowanie ukraińskich napisów w telewizji. Rozkład częstości wszystkich szesnastu kategorii prezentuje wykres piąty.

Wykres 5. Częstość kategorii tematycznych w obrębie wydarzeń i sytuacji wojennych

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie

Memy internetowe to szczególnie ważna cyfrowa forma ekspresji w sieci, która stanowi przykład multimodalnego gatunku pamięci zbiorowej²¹, ważnego z perspektywy ponowoczesnych użytkowników oraz poruszanych zagadnień w cyberprzestrzeni. Konflikt ukraińsko-rosyjski to jeden z wielu tematów mainstreamowej agendy medialnej, które chętnie podejmują internauci w przyjaznych dla siebie przestrzeniach. Podstawowa różnica leży w formie komunikatu i sposobie przekazywania informacji – maksymalnie skondensowanym i obrazowym.

Wyniki niniejszych badań wyraźnie pokazują, że komunikacja za pomocą memów internetowych jest wciąż żywa i atrakcyjna. W przypadku trudnych tematów, takich jak wojna czy rozterki egzystencjalne, humor stanowi pewnego rodzaju tarczę,

²¹ M. Wójcicka, *Mem internetowy jako multimodalny gatunek pamięci zbiorowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2019, s. 45-51.

a zarazem oręż do zemsty na tych, których nie sposób inaczej ukarać²². Ten powszechnie stosowany zabieg sprawia, że zarówno temat podejmowany, jak i tworzący kontekst ulegają silnej rekontekstualizacji. Sam charakter memów również przechodzi redefinicję, co wynika z umiejętnego wplatania rzetelnych informacji i komunikatów moralizatorskich w prześmiewczą naturę tej społeczności.

Mimo tego postawione przez autorów hipotezy nie potwierdziły się. Prześmiewczy charakter memów jest wciąż dominujący, mimo trudnego tematu. Nie stanowią one także źródła alternatywnych informacji i opinii wobec tych, które pojawiają się w przestrzeni publicznej od początku ukraińsko-rosyjskiego konfliktu. Wojna zyskuje jedynie inne, bardziej ludzkie oblicze. Odwołując się do znanych i bezpiecznych dla użytkowników schematów i toposów, memy internetowe nadają wojnie liczne intertekstualne wymiary.

Na szczególną uwagę zasługuje kwestia nieoczywistego stosunku twórców memów do tematu wojny, która przykryta jest humorem. Konwencja żartu wydaje się przysłańcać jednoznaczne potępienie lub aprobatę konfliktu zbrojnego, co ma bezpośrednie przełożenie na liczebność kategorii „trudno powiedzieć”. W opinii autorów wymaga to dalszych, pogłębionych badań w nurcie jakościowym, które zdemaskowałyby zarówno intencje twórców, jak i percepcję widzów.

Memy internetowe jako najmniejsze jednostki ekspresji w sieci oraz wizualne formy wymiany znaków i symboli między użytkownikami stanowią soczewkę ludzkich nastrojów i opinii. Ich charakter zmienia się dynamicznie zgodnie z samą naturą trendów widocznych na forach obrazkowych, gdzie nieustannie pojawiają się nowe konteksty, nawiązania, komentarze w skondensowanej i prześmiewczej formie. Przeprowadzone badania pokazały, że w cyberprzestrzeni kreatywnej wymiany zdań kryje się wiele alternatywnych tropów i komentarzy dotyczących ważnych z perspektywy agendy medialnej tematów. To właśnie w tych miejscach humor pozwala oswajać trudną rzeczywistość.

Bibliografia

- Całek A., Lachowska K., Lisowska-Magdziarz M., Pielużek M., Wietoszek R., *Nienawiść w mediach. Diagnoza i badanie*, AT Wydawnictwo/Wydawnictwo LIBRON, Kraków-Wrocław 2019.
- Czepiec-Veltzé K., *Debata w obrazkach. O zawartości politycznych memów internetowych*, „Media Biznes Kultura” 2022, nr 1 (12) 2022, s. 171-188.
- Czepiec-Veltzé K., *Pamięć totalitaryzmów w przestrzeni polskich forów obrazkowych. Studium przypadków III Rzeszy i Rosji Sowieckiej*, [w:] Monografia Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego, T. 1. Zmysły – Kanony – Utopie, red. A. Ścibior, Oficyna Wydawnicza Kucharski, Kraków 2022.
- Kamińska M., *Nieczne memy. Dwanaście wykładów o kulturze Internetu*, Galeria Miejska „Arsenał”, Poznań 2011, s. 61-65.
- Kołowiecki W., *Memy internetowe, jako nowy język internetu*, „Kultura i Historia” 2012, dostęp cyfrowy: <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/pl/archives/3637>, dostęp: 23.10. 2021.
- Kuługa W., *Od demotyatorów do wideo-memów na TikToku. Ewolucja memów internetowych*, praca

²² D. Piontek, *Komunikowanie polityczne i kultura popularna. Tabloidyzacja informacji o polityce*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2011.

magisterska napisana pod kierunkiem dr hab. Małgorzaty Lisowskiej-Magdziarz, prof. UJ na Wydziale Zarządzania i Komunikacji społecznej Uniwersytetu Jagiellońskiego, obroniona 24 czerwca 2022 roku. Lisowska-Magdziarz M., *Badanie wielomodalnych przekazów w mediach masowych : od teorii do schematu analitycznego*, [w:] A. Szymańska, M. Lisowska-Magdziarz, A. Hess (red.), *Metody badań medialnych i ich zastosowanie*, Instytut Dziennikarstwa, Mediów i Komunikacji Społecznej, Kraków 2018. Meikle G., *Social Media. Communication, Sharing and Visibility*, Routledge, New York 2016. Mirski A., *Twórczość jako źródło kultury*, „Zarządzanie w kulturze” 2011, (12), s.159-180. Pater-Ejgierd N., *Współczesne formy alfabetyzmu i ich społeczne reperkusje*, „Zeszyty Artystyczne”, nr 24, 2013, s. 7-14. Piontek D., *Komunikowanie polityczne i kultura popularna. Tabloidyzacja informacji o polityce*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2011. Rheingold H., *Net Smart: How to Thrive Online*, The MIT Press, Cambridge Massachusetts 2012. Sartori G., *Homo videns. Telewizja i postmyślenie*, przeł. J. Uszyński, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007. Shifman L., *Memes in digital culture*, MIT Press, 2014. Szpunar M., *Granice wolności słowa w internecie*, [w:] *Nowe media i komunikowanie wizualne*, red. P. Francuz i S. Jędrzejewski, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2010. Wężowicz-Ziółkowska D., *Jednostki pamięci kulturowej: próba kulturoznawczej redefinicji i interpretacji hipotezy memetycznej*, [w:] D. Wężowicz-Ziółkowska, E. Wieczorkowska (red.), „Biologicalturn: idee biologii w humanistyce współczesnej”, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2014. Wójcicka M., *Mem internetowy jako multimodalny gatunek pamięci zbiorowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2019.

The Image of the First Month of the War in Ukraine in Internet Memes

Summary

Russian aggression against Ukraine has strongly affected many areas of life, including the media ecosystem. The war has also reorganised the media agenda, made its presence in language, and changed public and private communication. The issue of war has not missed colloquial forms of expression in virtual space either. One of them, where the discourse of war becomes strongly visible, is the image forum, whose products are internet memes. These small, condensed and satirical messages have served a complementary function to the information appearing in the mainstream media. They are a thriving and constantly evolving medium of communication for the younger generation. They also meet the needs of computer-mediated communication (CMC) in its broadest sense, which consists primarily of the exchange of signs and symbols between users, immersed in micro and macro contexts. The aim of this paper is to present the results of a study of internet memes on the topic of the war in Ukraine. A representative sample of memes from the kwejk.pl portal, published in the first month of the conflict, was subjected to quantitative content analysis. The obtained results present a synthetic picture of the war through the prism of its main actors, events and connotations. They also allow for the reconstruction of a thematic agenda that complemented the dominant discourse in the media in February/March 2022. At the same time, it represents the voice of young web users in the public debate on the international situation, manifested in a form specific to digital communication.

Keywords: internet memes, imageboard, CMC, the war in Ukraine, digital communication